

e-ISSN: 2148-0494

Dergiabant

Cilt/Volume: 9, Sayı/Issue: 2
(Kasım/November 2021)

Hafızlık Eğitiminin Bireyin Kişilik Özellikleri Üzerindeki Etkisi

The Effect of Hifz Education on Personality Characteristics

Hüseyin Algur

Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi,
İslami İlimler Fakültesi, Din Eğitimi Bilim Dalı

Asst. Prof. Dr., Giresun University,
Faculty of Islamic Sciences, Department of Religious Education
Giresun/Turkey

huseyin.algur@giresun.edu.tr
orcid.org/0000-0002-2028-2151

Makale Bilgisi

Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Article Type: Research Article

Geliş Tarihi: 13 Ağustos 2021

Date Received: 13 August 2021

Kabul Tarihi: 12 Kasım 2021

Date Accepted: 12 November 2021

Yayın Tarihi: 30 Kasım 2021

Date Published: 30 November 2021

Yayın Sezonu: Güz

Publication Season: Autumn

<https://doi.org/10.33931/dergiabant.982581>

İntihal/Plagiarism

Bu makale özel bir yazılımla taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned with a special software and no plagiarism was detected.

Atıf/Cite as

Algur, Hüseyin. "Hafızlık Eğitiminin Bireyin Kişilik Özellikleri Üzerindeki Etkisi". *Dergiabant* 9/2 (Kasım 2021), 623-647. <https://doi.org/10.33931/dergiabant.982581>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Theology, Bolu, 14030 Turkey. All rights reserved. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dergiabant>

Hafızlık Eğitiminin Bireyin Kişilik Özellikleri Üzerindeki Etkisi

Öz

Hız Muhammed'i (s.a.s.) kendine rehber edinen her Müslüman ilk dönemden bugüne Kur'an'ı öğrenmek ve öğretmek istemiştir. Bu istek doğrultusunda yerine getirilen pratiklerden biri de hafızlık eğitimidir. Tarihte küttap, dâr'ul-kurra, dâr'ul-huffaz, mektep ve medreselerde verilen bu eğitim günümüzde resmi olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı Kur'an kurslarında ve MEB bünyesindeki bazı proje okullarında verilmektedir. Çoğunlukla yatılı Kur'an kurslarında alınan bu eğitimin bireyin psiko-sosyal durumu üzerindeki etkisi hep merak uyandırmış ve farklı çalışmalara konu edilmiştir. Nicel veri toplama yöntemlerinden tarama modeline dayalı olarak hazırlanan bu çalışmada hafızlık eğitiminin bireyin kişilik özellikleri üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Evrenini Türkiye'de hafızlık eğitimi tamamlayarak üniversite eğitimine devam eden bireylerin oluşturduğu bu araştırmanın örneklemi üniversite eğitimi alan 105'i kadın, 84'ü erkek toplam 189 birey oluşturmaktadır. Katılımcıların 101'i hafız iken 88'i hafız değildir. Çalışmadaki veriler analiz edilen üç ayrı veri setinden elde edilmiştir. Bunlardan ilki hafız olmayanlar veri seti, ikincisi hafız bireyler veri seti, üçüncüsü ise tüm örnekleme içeren toplu veri setidir. Yaş, cinsiyet, sosyo-ekonomik düzey, mezun olunan okul türü ve hafızlık eğitimi alma durumu çalışmada kullanılan Sıfatlara Dayalı Kişilik Testi (SDKT) ve alt boyutlarına göre analiz edilmiş, ilgili literatürle karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmelerin sonucuna göre yaş, sosyo-ekonomik düzey ve kursun yatılı olma durumuna göre anlamlı bir farklılaşma yoktur. Cinsiyet ve mezuniyet türüne göre farklılaşmanın hafız olmayanlar veri setinde olduğu görülmüştür. Hafız bireylerin hafız olmayanlardan yumuşakbaşlılık alt faktörü ile SDKT ölçeği genelinde anlamlı bir şekilde farklılaştığı gözlenmiştir. Son olarak hafızlık eğitimi iki yıldan uzun bir sürede tamamlayan bireylerin kişilik özellikleri itibariyle daha kısa sürede tamamlayanlardan olumsuz yönde farklılaştığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Hafız, Hafızlık Eğitimi, Kişilik, Kişilik Testi.

The Effect of Hifz Education on Personality Characteristics

Abstract

Hifz education aims to memorize the whole Qur'an, is officially given in Qur'an courses affiliated with the Presidency of Religious Affairs. This education is mostly given in boarding Qur'an courses and is effective on the psycho-social state of the individual. In this study, which was prepared based on the survey method, the effects of hifz education on the personality traits of the individual were investigated. The sample of this research, consists of a total of 189 individuals, 105 women and 84 men, who received university education. While 101 of the participants are hafiz, 88 are not. The data of the study were obtained from three separate data sets named "non-hafiz", "hafiz individuals" and "collective data". Age, gender, socio-economic level, the type of school graduated and the status of being a hafiz were analysed according to the Adjective-Based Personality Test (ABPT) used in the study, and compared with the relevant literature. According to the results of the evaluations, there is no significant difference according to age, socio-economic level and boarding status of the course. It was observed that the differentiation according to gender and graduation type was in the non-hafiz data set. It was observed that the hafiz individuals differed significantly from the non-hafiz individuals in the sub-factor of agreeableness and the ABPT scale. Finally, it was determined that the individuals who completed the hifz education in more than two years differed negatively from those who completed it in a shorter time in terms of their personality traits.

Keywords: Religious Education, Hafiz, Hifz Education, Personality, Test of Personality.

Giriş

Hafızlık eğitimi, Hz. Muhammed'in Kur'an'ı tebliğ etmeye başladığı dönemden günümüze devam edegelen bir uygulamadır.¹ Allah rızasını kazanma ve Hz. Peygamber'in ümmetin en hayırlısı olarak tanımladığı kişi olma arzusu² Müslümanların bu yöndeki içsel motivasyonlarını yüz yıllardır canlı tutmuştur. Bireysel gayretlerle başlayan hafızlık eğitimi, zamanla kurumsallaşmış ve günümüze kadar önemini koruyarak gelmiştir. Hafızlık eğitiminin kuramsallaşma sürecinde ev, mescid, kütüphane, dâr'ul-kurra, dâr'ul-huffaz, sıbyan mektebi ve medrese gibi kurumlar önemli rol üstlenmiştir.³ Cumhuriyet dönemiyle birlikte Türkiye'de hafızlık eğitimi, resmi olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'na (DİB) bağlı Kur'an kurslarında verilmektedir. Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde sadece bazı hocalara özel izinle verilen Kur'an ve hafızlık eğitimi, 1950'li yıllardan sonra yaygınlaşarak devam etmiştir. Bu eğitimin niceliksel özellikleri ve halkın ilgi ve teveccühü ülkede meydana gelen sosyo-politik gelişmelere paralel olarak değişkenlik göstermiştir.⁴

İlgili literatür incelendiğinde hafızlık eğitimi verilen Kur'an kurslarının fiziksel imkanlarının istenen düzeyde olmadığına⁵, eğitimin niteliğini artırmak adına öğrenme ortamlarının iyileştirilmesine⁶, öğretim programlarının ve kullanılan yöntemlerin geliştirilmesine⁷, hafızlık eğitiminin temel paradigmasına⁸, öğrencilerin gelişim özelliklerinin dikkate alınmasına⁹, hafızlığın daha fonksiyonel olarak kullanılmasına¹⁰ ve bu

-
- 1 İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015).
  - 2 Ebû Abdullah Muhammed İbn İsmail el-Buhârî, *el-Camiu's-Sahih* (Beyrut: Daru'l Erkâm, 1995), "Fedâilü'l Kur'ân", 21.
  - 3 Şakir Gözütok, *İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2002), 115-149; Ahmed Çelebi, *İslam'da Eğitim-Öğretim* (İstanbul: Damla Yayınevi, 1998), 23-100; Mehmet Dağ - Hıfzırahman R. Öymen, *İslam Eğitim Tarihi* (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1974), 63-134; Mustafa Tunçer, "Ofllu Hocaların Yetiştikleri Medreseler, Talebe ve Medrese Sayılarına İlişkin Bazı Rivayetlerin Analizi", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi* 9/ (2017), 25-46; Mustafa Tunçer, *Bir Marka Değeri Olarak Ofllu Hoca Kimliği ve Yetiştirdiği Ortam* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 130-150.
  - 4 Mustafa Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2015), 472-484.
  - 5 Ahmet Koç, "Kur'an Kurslarında Eğitim ve Verimlilik", *Etkili Din Öğretimi* (İstanbul: TİDEF, 2010), 501.
  - 6 Ayşegül Gün vd., "Bir İlmi Geleneğin Merkezi: Büyük Ağa Kur'an Kursu -Hafızlık Eğitimi, Niteliği, Sorunları ve Beklentileri", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/34 (2018); Faruk Bayraktar, "Hafızlık Eğitiminin Geleneksel Yöntemleri ve Kuran Kursları", *X. Kuran Sempozyumu Kur'an ve Eğitim* (Ankara: Fecr Yayınları, 2008), 124-126.
  - 7 Hatice Şahin Aynur, *Kur'an Hıfzı Geleneği ve Günümüzdeki Uygulama Biçimleri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2015); Muhammed Şevki Aydın, "Hafızlık Eğitimi Yeniden Düşünmek", *Hafızlık Eğitimi Üzerine Araştırmalar*, ed. Cemil Osmanoğlu - Ömer Özbek (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019), 17-39; Abdullah Emin Çimen, "Hafızlık Müessesesi, Ülkemizdeki Hafızlık Çalışmaları İle İlgili Bazı Değerlendirmeler ve Hafızlığın Sağlamlaştırılmasında Bir Metot Denemesi", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 18 (2007), 91-166.
  - 8 Suat Cebeci, "Kur'an Öğretim Geleneği Olarak Hafızlık Eğitimi", *Diyanet İlmi Dergi* 46/4 (2010), 7-22; Mustafa Tunçer, "Nitelikli Hafızlık Eğitiminde Ezberin Mana ile Bütünleştirilmesinin Önemi", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 20/2 (2020), 619-639.
  - 9 Adem Güneş, "Hafızlık Eğitiminin Öğrencilerin Sosyal ve Özgüven Gelişimlerine Etkisi -Örgün Eğitimle Birlikte Hafızlık Yapan İHO Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma-", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 53 (30 Haziran 2020), 263-286.
  - 10 Mustafa Atilla Akdemir, "Kur'an Ezberinde Kalite İhtiyacı ve Donanımlı Hafızlık", *Usûl İslam Araştırmaları Dergisi* 13 (2010), 21-40; Yavuz Fırat, "Kur'an Eğitimi ve Hafızlık Eğitimi Üzerine Bazı Düşünceler", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23 (2007), 549-568; Cemil Osmanoğlu - Elif Uğur, "Paydaşlarına Göre Örgün Eğitimle Birlikte Hafızlık Uygulamasının Değerlendirilmesi", *Bilimname* 41 (2020), 903-956.

eğitimi alan bireylerin psiko-sosyal durumları¹¹, benlik saygıları¹², çalışma alışkanlıklarına¹³ dair çalışmalara rastlanmaktadır.

2020-2021 öğretim yılı itibariyle hafızlık eğitimi DİB'e bağlı Kur'an kurslarının yanı sıra MEB'e bağlı İmam Hatip Okulları (İHO), bazı üniversitelerin ilahiyat/islami ilimler fakülteleri bünyesinde ve özel gayretlerle yapılmaktadır.¹⁴ Araştırmadaki katılımcı hafız bireylerin büyük bir çoğunluğu -çalışmanın temel problemiyle ilgili olduğu düşünüldüğünden- DİB'e bağlı yatılı Kur'an kurslarında öğrenim gören bireylerden seçilmiştir. Yatılı bir Kur'an kursunda hafızlık eğitimi almanın bireyin akademik başarısının ötesinde fiziksel, psiko-sosyal ve kişilik gelişimi üzerinde de etkili olduğu düşünülmektedir. Zira bu kurslarda eğitim alan öğrenciler zamanlarının çoğunu Kur'an kursunda metin ezberleyerek geçirmekte; yoğun ders programı içerisinde sosyal yaşantılarına gerektiği kadar zaman ayıramamaktadırlar.¹⁵ Son zamanlarda bu konuda birçok kurs yönetimi fiziki imkânların iyileştirilmesi, sportif faaliyet alanlarının oluşturulması gibi farklı tedbirler almaya çalışsa da konuyla ilgili yapılan alan araştırmalarına göre hala istenen düzeye gelinemediğine dair yaygın bir kanaat vardır.¹⁶ Diğer taraftan öğrencinin ailesinden ayrılması, kendi yaşlılarıyla uzunca bir süre kapalı ortamda kalması, arkadaş, hoca ve kurs yönetimiyle yaşadığı muhtemel sorunlar psiko-sosyal açıdan özgüven, iletişim, özdenetim sorunlarının yanı sıra stres ve bunalım gibi zorluklar yaşamasına da zemin hazırlayabilir.¹⁷

Hafızlık eğitiminin verildiği kurs ortamının, aile, arkadaş ve hocalarla iletişim düzeyinin, süreçte karşılaşılan sıkıntı ve zorlukların bireyin kişilik gelişimi üzerinde bir etkisinin olup olmadığının tespit edilmesi, söz konusu eğitimin geleceği açısından önemlidir. Yapılan farklı tanımlar incelendiğinde kişiliğin, bireyin ilgi, tutum ve yeteneklerinden konuşma tarzı, dış görünüşü ve çevreye uyum biçimine kadar birçok açıdan önemli ve belirleyici bir özellik olduğu anlaşılmaktadır. Kişilik bireye özgü, onu diğerlerinden farklı kılan ve nispeten de istikrarlı bir özelliktir. Bu kendine özgülük onun bilişsel, duyuşsal ve davranışsal açıdan yapıp etmelerini etkileyen bir yapıdadır.¹⁸

¹¹ Hüseyin Algur, *Hafızlık Eğitimi Alan Bireylerin Motivasyon ve Psiko-Sosyal Durumları* (İstanbul: Dem Yayınları, 2019).

¹² Kevser Demir, "Hafızlık Eğitimi Almış Bireylerin Benlik Saygısı Üzerine Nitel Bir Çalışma", *İZÜ Eğitim Dergisi* 1/2 (31 Aralık 2019), 285-319.

¹³ Cemil Osmanoğlu - Ferda Aslan, "Hafızlık Öğrencilerinin Çalışma Alışkanlıkları Üzerine Bir Araştırma", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 47/2 (2019), 175-232.

¹⁴ 2014-2015 verilerine göre DİB'e bağlı Kur'an kurslarında 34.373 öğrenci hafızlık eğitimi, 22.665 öğrenci de hafızlık temel eğitimi almaktadır. Bk. Algur, *Hafızlık Eğitimi Alan Bireylerin Motivasyon ve Psiko-Sosyal Durumları*, 17; MEB Din Öğretimi Genel Müdürlüğü verilerine göre 200 İmam Hatip Ortaokulunda örgün eğitimle birlikte hafızlık eğitimi verilirken 56 Anadolu İmam Hatip Lisesinde de hafızlık eğitimi pekiştirilmesi yapılmaktadır. Bk. MEB, "Hafız Yetiştiren İHO ve Hafızlık Pekiştiren AİHL Okul Listesi"; Ramazan Gürel - Umut Kaya, "İlahiyat Fakültelerinde Hafızlık Çalışmaları: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği", *Hafızlık Eğitimi Üzerine Araştırmalar*, ed. Cemil Osmanoğlu - Ömer Özbek (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019), 247-295.

¹⁵ Algur, *Hafızlık Eğitimi Alan Bireylerin Motivasyon ve Psiko-Sosyal Durumları*, 212.

¹⁶ Koç, "Kur'an Kurslarında Eğitim ve Verimlilik", 501; Algur, *Hafızlık Eğitimi Alan Bireylerin Motivasyon ve Psiko-Sosyal Durumları*, 215-222.

¹⁷ Algur, *Hafızlık Eğitimi Alan Bireylerin Motivasyon ve Psiko-Sosyal Durumları*, 187-222.

¹⁸ Tracie L. Blumentritt, *Encyclopedia of Educational Psychology*, ed. Neil J. Salkind (London: SAGE Publications, 2008), "Personality Tests", 1-2/780; Gerard Saucier, "Measures of the Personality Factors Found Recurrently in Human Lexicons", *The SAGE Handbook of Personality Theory and Assessment*, ed.

Kişilik, insanın biyolojik, psikolojik ve kalıtsal bütün yönlerini; duygu, istek, davranış ve alışkanlıklarını kapsamaktadır. Dolayısıyla bu özellik sebebiyle oluşacak farklılıklar aynı zamanda bireyin ilgi, ihtiyaç ve beklentilerinde de farklılaşmalara zemin hazırlayacaktır.¹⁹ Bireyin hayatında bu kadar önemli olan kişilik, aynı zamanda dinamik bir yapıya sahiptir ve doğumdan ölüme kadar tüm yaşamışlıkların etkisinde değişerek gelişir. Bu süreçte kişilik, içsel ve dışsal uyarıcıların tesirinde kalır.²⁰ Kişilik gelişimine tesir eden ve dış çevreden gelen uyarıcı etkenlerden bir tanesi de örgün ve yaygın eğitimidir. Türkiye’de verilen yaygın ve örgün din eğitimi kapsamında isteyen öğrenciler kişilik gelişim süreci için oldukça önemli olan yaşlarda hafızlık eğitimi almaktadırlar. Bu eğitim sürecinde karşılaştıkları durumlar, öğretmen ve arkadaşlarıyla olan ilişkileri, kurs/okuldaki karşılaştıkları her türlü olay bireyin kişilik gelişimi üzerinde etkili olmaktadır.²¹

Kişiliğin tespit edilerek insanların belli özelliklerine göre sınıflandırılması isteği miladi takvimin öncesine kadar uzanan eski bir durumdur. Modern anlamda kişilik özelliklerinin ve ilgili psikolojik yapıların değerlendirilmesi ise temel kişilik teorilerinin gelişimi, psikometrik ve istatistiksel tekniklerdeki ilerlemelere bağlı olarak gelişmiştir. Kişilik testleri, günümüzde normal-anormal kişilik özelliklerinin tanımlanması için sağlık alanında, bireyin ilgi alanları ve yeteneklerini tespit etmek için eğitim alanında ya da psikiyatri hastalarının tedavi sonrası normal hayata dönebilme kararının verilmesine kadar birçok alanda yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Kişilik testlerinin çoğunluğu, bireyin kendisiyle ilgili sorulan sorulara öz değerlendirme yoluyla cevap vermesi şeklindedir.²² Yöntem kısmında bahsedildiği üzere bu çalışmada kullanılan Sıfatlara Dayalı Kişilik Testi de (SDKT) bireyin 40 sıfat çiftinden hangisinin kendisini daha iyi açıkladığını belirtmesi üzerine bina edilmiştir.

Eğitim-kişilik özellikleri etkisine dair literatürde farklı çalışmalara rastlamak mümkündür. Bu çalışmalar incelendiğinde öğrencilerin kişilik özellikleri ile mesleki motivasyonları²³, sosyal medya kullanım alışkanlıkları²⁴, mistik tecrübeleri²⁵, mesleğe yabancılaşma düzeyleri²⁶, dini tutum ve davranışları²⁷, dinsel yönelimleri²⁸, Tanrı

Boyle Gregory J. vd. (London: SAGE Publications, 2008), 2/29; Feriha Balkış Baymur, *Genel Psikoloji* (İstanbul: İnkılap, 2014), 271-275.

¹⁹ Anita Woolfolk, *Educational Psychology* (Harlow: Pearson Education Limited, 2016), 503.

²⁰ Balkış Baymur, *Genel Psikoloji*, 271-275.

²¹ Hayati Hökelekli vd., *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* (Ankara: Ankara Okulu, 2002), 154.

²² Blumentritt, "Personality Tests".

²³ Cennet Göloğlu Demir vd., "Sınıf Öğretmenlerinin Motivasyonları İle Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişki", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14/37 (01 Mart 2017), 0-0.

²⁴ Osman Erol vd., "Sosyal Medya Kullanımının Kişiliğe Göre Değişimi: Öğretmen Adayları Örnekleme", *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* 22/1 (30 Nisan 2021), 571-598.

²⁵ Mustafa Ulu, "Mistik Tecrübe ve Kişilik İlişkisi Üzerine: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğrencileri Örnekleme", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/1 (15 Haziran 2018), 33-61.

²⁶ Taner Atmaca, "Öğretmenlerin Kişilik Tipleri İle Mesleğe Yabancılaşma Arasındaki İlişki", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 20/1 (06 Mart 2020), 491-506.

²⁷ Halil Apaydın, *Kişilik Özelliklerinin Dini Tutum ve Davranışlara Etkisi* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001).

²⁸ Yahya Turan, *Kişilik Özellikleri ve Dinsel Yönelimler Üzerine Bir Araştırma* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009).

tasavvurları²⁹, dindarlıkları³⁰ ve yaşama doyum düzeyleri³¹ gibi çeşitli değişkenler arasındaki ilişkinin araştırıldığı görülmektedir. Yine dindar olanlar ile dindar olmayanların³², Anadolu İmam Hatip Lisesi öğrencileri ile Anadolu Lisesi öğrencilerinin³³ kişilik özellikleri karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

İnsan hayatında oldukça önemli bir yere sahip olan kişilik özellikleri ve hafızlık eğitimi süreci bir arada düşünüldüğünde “hafızlık eğitiminin bireyin kişilik özellikleri üzerindeki etkisine dair değerlendirme yapmak” bu araştırmanın temel problemini oluşturmaktadır. Bu temel problemten hareketle aşağıdaki alt problemlere yanıt aranmıştır:

1. Hafızlık eğitimi alan bireyler ile bu eğitimi almayan bireylerin kişilik özellikleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılaşma var mıdır?
2. Hafızlık eğitimi alan bireylerin kişilik özellikleri kursun yatılı olma durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmakta mıdır?
3. Hafızlık eğitimi alan bireylerin kişilik özellikleri bu eğitimi tamamlama süresine göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmakta mıdır?
4. Hafızlık eğitimi alan bireyler ve bu eğitimi almayan bireylerin kişilik özellikleri ile yaşları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılaşma var mıdır?
5. Hafızlık eğitimi alan bireyler ve bu eğitimi almayan bireylerin kişilik özellikleri ile cinsiyetleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılaşma var mıdır?
6. Hafızlık eğitimi alan bireyler ve bu eğitimi almayan bireylerin kişilik özellikleri ile sosyo-ekonomik düzeyleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılaşma var mıdır?
7. Hafızlık eğitimi alan bireyler ve bu eğitimi almayan bireylerin kişilik özellikleri ile mezun olunan lise okul türü arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılaşma var mıdır?

1. Yöntem

Bu çalışmanın amacı hafızlık eğitimi alanın –kullanılan SDKT ölçeğinin tespit ettiği şekliyle- bireyin kişilik özellikleri üzerinde belirgin bir etki oluşturup oluşturmadığına dair tespitlerde bulunmaktır. Belirtilen amacı gerçekleştirmek üzere hafızlık eğitimi alan ve bu eğitimi almayan iki grubun kişilik özellikleri karşılaştırılmış ve hafızlık eğitiminin bireyin kişilik özellikleri üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğu çeşitli değişkenler (yaş, cinsiyet, sosyo-ekonomik durum, lise mezuniyeti ve hafızlık eğitimi alma durumu) çerçevesinde

²⁹ Hızır Hacıkeleşoğlu, *Ebeveyn Tutumları ve Kişilik Özelliklerinin Tanrı Tasavvuru İle İlişkisi Üzerine Bir Araştırma* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020).

³⁰ Mehmet Emin Kalgı, *Ortaöğretim Öğrencilerinde Dindarlık İle Kişilik Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma (Şanlıurfa Örneği)* (Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020).

³¹ Meryem Berrin Bulut - Murat Yıldız, “Üniversite Öğrencilerinin Kişilik Özelliklerinin Yaşam Doyumlarına Etkisi”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 24/2 (24 Ağustos 2020), 397-412.

³² Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Dindarlarda ve Dindar Olmayanlarda Kişilik Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma (İstanbul Örneği)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999), 117-148.

³³ Hüseyin Algur, “Anadolu İmam Hatip Lisesi Öğrencileri İle Anadolu Lisesi Öğrencilerinin Kişilik Özellikleri Kapsamında Karşılaştırılması (Giresun Örneği)”, *Geleceğin İnşasında İmam Hatip Okulları* (Geleceğin İnşasında İmam Hatip Okulları, Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınları, 2017), 431-445.

ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Çalışmada nicel veri toplama yöntemlerinden tarama modeli esas alınmıştır. Bu modelde seçilen çalışma grubunda bulunan kişilerin görüşleri geliştirilen ölçek ile betimlenmektedir.³⁴ Araştırmanın etik açıdan incelenmesi için Giresun Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal Bilimler Fen ve Mühendislik Bilimleri Araştırmaları Etik Kurulu'na başvurulmuştur. İlgili kurul, 08.04.2021 tarih ve E-50288587-050.01.04-17121 sayılı kararı ile araştırmayı etik açıdan uygun bulmuştur.

1.1. Veri Toplama Araçları

Araştırmada katılımcılarla ilgili bağımsız değişkenlerin tespiti için hazırlanan “kişisel bilgiler” formu ile Bacanlı, İlhan ve Aslan³⁵ tarafından geliştirilen “Sıfatlara Dayalı Kişilik Testi (SDKT)” kullanılmıştır. SDKT’de birbirinin zıttı 40 sıfat çifti vardır. Tablo 1’de görüldüğü gibi katılımcılardan 7 seçenektan birisini işaretleyerek sıfat çiftlerine dair tercihini beyan etmesi istenmektedir. Ölçekte “dışadönüklük”, “duygusal denge/nevrotizm”, “yumuşakbaşlılık”, “sorumluluk”, “deneyime açıklık/kültür” olmak üzere beş faktör yer almaktadır. Ölçeği geliştiren yazarlar kişiliğin bu beş faktör çerçevesinde ölçülebileceğini ifade etmektedirler. Ölçeğin iç tutarlılık katsayılarının 0,73 ile 0,89 arasında değiştiği ifade edilmektedir.³⁶

Tablo 1: SDKT Örnek Madde

	Çok uygun	Oldukça uygun	Biraz uygun	Ne uygun, ne uygun değil	Biraz uygun	Oldukça uygun	Çok uygun	
İçedönük	○	○	○	○	○	○	○	Dışadönük

Bu araştırmada ise SDKT ölçeğinin cronbach α güvenilirlik düzeyi 0,829 olarak tespit edilmiştir. İç Tutarlılık katsayıları da kabul edilebilir referans değerleri arasındadır (“dışadönüklük→,833”, “duygusal denge/nevrotizm→,611”, yumuşak başlılık→,762”, “sorumluluk→,746”, “deneyime açıklık/kültür→,706”). Yazarlar ölçeğin geliştirilme aşamasında üniversite öğrencilerine yönelik çalışma yapıldığını, bu grup dışında yapılacak çalışmalarda tekrar güvenilirlik ve geçerlik analizi yapılması gerektiğini ifade etmişlerdir.³⁷ Bu araştırmanın örnekleminin de üniversite öğrencilerinden müteşekkil olmasından dolayı ölçek geliştirildiği şekliyle kullanılmıştır.

1.2. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma öncesinde veri toplama aracı SDKT’nin kullanımı için mail yoluyla izin alınmıştır. Ardından söz konusu araştırmanın etik kurul onayı alınarak veri toplama

³⁴ Şener Büyüköztürk, *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı* (Ankara: Pegem Akademi, 2008), 14.

³⁵ Hasan Bacanlı vd., “Beş Faktör Kuramına Dayalı Bir Kişilik Ölçeğinin Geliştirilmesi: Sıfatlara Dayalı Kişilik Testi (SDKT)”, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi* 7/2 (2009), 261-279.

³⁶ Bacanlı vd., “Sıfatlara Dayalı Kişilik Testi”, 270.

³⁷ Bacanlı vd., “Sıfatlara Dayalı Kişilik Testi”.

aşamasına geçilmiştir. Mayıs 2021 sonu itibarıyla veri toplama aşaması tamamlanmış, sonrasında veriler analiz edilerek değerlendirmeleri yapılmıştır. Uygulama esnasında ulaşılan her hafız birey sayısı kadar hafız olmayan bireylere de ulaşılmaya çalışılmıştır. Ancak veri seti düzenlenirken eksik ya da hatalı doldurulan formların iptal edilmesi sebebiyle hafız-hafız olmayan birey dengesi istenen düzeyde olmasa da bu durum, istatistikî analizlere engel olmayacak düzeydedir (Tablo 3). Öğrenciler araştırmaya katılma hususunda serbest bırakılarak gönüllük esas alınmıştır.

Tablo 2: Veri Setlerinin Normallik Varsayım Analizi

		SDKT Genel	Duygusal Dengesizlik	Dışadönüklük	Deneyime Açıklık	Yumuşak başlık	Sorumluluk
Hafız bireyler veri seti	Çarpıklık (Skewness)	-0,200	0,456	-0,374	-0,256	-0,446	-0,625
	Basıklık (Kurtosis)	-0,244	0,065	-0,012	-0,481	-0,495	0,588
Hafız olmayan bireyler veri seti	Çarpıklık (Skewness)	-0,377	0,487	-0,003	-0,288	-0,606	-0,577
	Basıklık (Kurtosis)	0,420	0,455	-0,391	-0,377	0,252	-0,310
Birleşik veri seti	Çarpıklık (Skewness)	-0,404	0,449	-0,198	-0,273	-0,624	-0,656
	Basıklık (Kurtosis)	0,378	0,192	-0,303	-0,456	0,225	0,127

-1,5≤Skewness&Kurtosis≤+1,5

Yapılan parametrik testler için veri setinin normallik düzeyine Basıklık (Kurtosis) ve Çarpıklık (Skewness) değerleri esas alınarak bakılmış, Tablo 2’de görüldüğü üzere değerlerin istenen referans aralığında olduğu tespit edilmiştir.³⁸

1.3. Çalışma Grubu

Araştırmanın evreni Türkiye’de hafızlık eğitimi tamamlayıp lisans eğitimi alan üniversite öğrencileri ile -karşılaştırma yapmak üzere- onlarla aynı öğretim kademesinde öğrenim gören hafız olmayan üniversite öğrencileridir.

Türkiye’de hafızlık eğitimi tamamlayan bireylerin mezuniyet sonrasında takiplerini yapan bir sistem olmadığı için örneklem seçiminde birden fazla örnekleme yöntemine başvurulmuştur. İlk olarak araştırma amacını gerçekleştirecek uygun çalışma grubunu oluşturmak adına amaçsal örnekleme yöntemi tercih edilmiştir.³⁹ Bu kapsamda çalışma grubunda hem hafızlık eğitimi alan hem de bu eğitimi almamış bireylerin yer alması sağlanmıştır. Saha çalışması devam ederken farklı fakültelerde öğrenim gören hafız bireylere ulaşmak üzere -iletişim kurulan öğretim üyeleri ve araştırmaya katılan hafız bireylerin önerileri doğrultusunda- ikinci yöntem olarak kartopu örnekleme kullanılmıştır.⁴⁰

³⁸ Barbara G. Tabachnick - Linda S. Fidell, *Using Multivariate Statistics* (New York: Pearson Education, 2013), 79-83; Şerif Kalaycı, *Spss Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri* (Ankara: Asil Yayın, 2014), 73.

³⁹ Şener Büyükköztürk vd., *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Pegem Akademi, 2016), 90.

⁴⁰ Zeki Arslantürk - Hamit E. Arslantürk, *Uygulamalı Sosyal Araştırma Kavramlar, Teknikler, Metotlar, Bilgisayar Uygulaması SPSS* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2013), 117.

Tablo 3: Çalışma Grubu Özellikleri

Yaş	20 ve altı	21-23	24-25	26-30	31 ve üstü	Toplam	
Frekans	47	85	29	14	14	189	
Yüzde	24,9	45	15,3	7,4	7,4	100,0	
Cinsiyet	Erkek		Kadın			Toplam	
Frekans	84		105			189	
Yüzde	44,2		55,8			100,0	
Kurs yatılı mı?	Evet		Hayır	Cevap yok/Hafız değil		Toplam	
Frekans	81		13	7/88		189	
Yüzde	42,9		6,9	3,7/46,6		100,0	
Hafız olma durumu	Hafız			Hafız Değil		Toplam	
Frekans	101			88		189	
Yüzde	53,4			46,6		100,0	
Mezuniyet	İmam Hatip Lisesi		Diğer Lise	Açık öğretim		Toplam	
Frekans	123		23	43		189	
Yüzde	65,1		12,2	22,8		100,0	
Aile Düzeyi	Gelir	0-2500	2501-3000	3.001-4.000	4.001-5.000	5.001 ve üstü	Toplam
Frekans		17	45	45	55	27	189
Yüzde		9	23,8	23,8	29,1	14,3	100

Araştırmada karşılaşılan temel güçlük örnekleme ulaşma konusunda yaşanmıştır. Yaşanan bu güçlük araştırmanın planlama aşamasında farklı fakültelerdeki öğrenci ve öğretim üyeleriyle iletişime geçilerek aşılmış, istatistiksel analizlerin yapılması için gerekli sayıya ulaşılarak verilerin analizine geçilmiştir.⁴¹ Araştırmaya katkı sunan çalışma grubunun özellikleri Tablo 3'te gösterilmiştir.

Araştırma, 105'i (%55,8) kadın, 84'ü (%44,2) erkek olmak üzere toplam 189 üniversite öğrencisi ile yapılmıştır. Katılımcı bireylerin yaş aralıklarının belirlenmesinde

⁴¹ Örneklem sayısının belirlenmesinde KMO değeri önemli bir referans noktasıdır. KMO değerinin 0,70 üzerinde olması beklenir ve bu değer örneklem sayısının artmasıyla yükselir. Bk. Reha Alpar, *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler* (Ankara: Detay Yayınları, 2013), 291-294. Dolayısıyla araştırmada KMO değerinin 0,70 düzeyine gelmesi için gerekli örneklem sayısına ulaşılmaya çalışılmıştır. Yapılan analiz sonuçlarına göre araştırma veri setinin KMO değeri 0,839 olarak tespit edilmiştir.

sınıf düzeyleri esas alınmıştır. Katılımcıların 47'si (%24,9) "20 ve altı", 85'i (%45) "21-23", 29'u (%15,3) "24-25", 14'ü (7,4) "26-30" ve 14'ü de "31 ve üzeri" yaş aralığında olduğunu belirtmiştir. Öğrencilerden 101'i (%53,4) hafızken, karşılaştırma için ulaşılan 88 öğrenci ise (%46,6) hafız değildir. Öğrencilerin 123'ü (%65,1) "İmam Hatip Lisesi", 23'ü (%12,2) diğer lise ve 43'ü (%22,8) de açık öğretim mezunudur. Katılımcıların sosyo-ekonomik düzeylerine bakıldığında 17'sinin (%9) "0-2500 TL" aralığında (asgari ücret altında), 45'inin (%23,8) "2501-3000" TL (asgari ücret civarında), 45'inin (%23,8) "3001-4000 TL", 55'inin (%29,1) "4001-5000 TL" ve 27'sinin de (%14,3) "5001 ve üzeri" aralığında olduğu belirlenmiştir. Katılımcılardan 81'i hafızlık eğitimi (hafız bireylerin %80'i) yatılı bir Kur'an kursunda tamamlarken 13'ü (hafız bireylerin %13'ü) yatılı olmayan bir kursta eğitim almıştır. 7 katılımcı (hafız bireylerin %6,9'u) bu soruyu cevapsız bırakmıştır.

2. Bulgu ve Yorumlar

Bu bölümde öncelikle hafızlık eğitimi almanın kişilik üzerinde bir değişikliğe sebep olma durumu ile ilgili verilere yer verilmiştir. Ardından araştırmada elde edilen diğer verilerden hareketle sırasıyla hafız olmayan bireyler grubu, hafız olan bireyler grubu ve örneklemin tamamından oluşan toplu grup verisi yaş, cinsiyet, sosyo-ekonomik düzey ve mezuniyet durumuna göre karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmalarda veri setlerinin Tablo 2'de görüldüğü gibi normallik varsayımını karşıladığı için iki gruptan oluşan değişkenlerde "T Testi", ikiden fazla grup olan diğer değişkenlerde ise "One-Way ANOVA" parametrik testleri uygulanmıştır. Verilerin analizlerinde p puanının 0,05'ten küçük olması değişkenler arasında anlamlı bir ilişkinin varlığına dair ölçüt olarak kabul edilmiştir.⁴²

2.1. Hafızlık Eğitimi Alma Durumuna Göre Hafızlık Eğitimi - Kişilik Özellikleri İlişkisi

Bu çalışmanın temel amacı daha önce de ifade edildiği üzere hafızlık eğitimi almanın bireyin kişilik üzerindeki etkisini tespit etmektir. Bu kapsamda SDKT ölçeği ile elde edilen veriler "bağımsız grup t testi"ne tabi tutulmuş, elde edilen bulgular Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: Hafızlık Eğitimi Alma ve Kişilik Özellikleri

SDKT T Testi	Hafızlık Durumu	N	X	S	sd	t	p
SDKT	Hafız	101	204,2	18,2	188	2,524	0,012
	Hafız Değil	89	196,4	24,3			
Duygusal dengesizlik (Nevrotizm)	Hafız	101	22,9	5,79	188	1,147	0,253
	Hafız Değil	89	21,9	6,18			
Dışadönüklük	Hafız	101	46,2	8,82	188	1,219	0,224
	Hafız Değil	89	44,6	9,34			
Deneyime açıklık	Hafız	101	42,5	6,35	188	1,431	0,154
	Hafız Değil	89	41,2	6,81			
Yumuşakbaşlılık	Hafız	101	53,5	5,97	188	2,190	0,030
	Hafız Değil	89	51,4	7,74			
Sorumluluk	Hafız	101	39,0	5,37	167,8	1,848	0,066

⁴² Arslantürk - Arslantürk, Uygulamalı Sosyal Araştırma, 219.

Hafız Değil	89	37,4	6,74
P<0,05 ise gruplar arası anlamlı bir farklılaşma vardır.			

Tablo 4'te görüldüğü gibi hafızlık eğitimi alma durumu ile kişilik özellikleri arasında SDKT ölçeği genelinde ($p=0,012<0,05$) ve yumuşakbaşlılık ($p=0,030<0,05$) alt faktöründe anlamlı bir ilişki söz edilebilirken diğer alt faktörlerde anlamlı bir farklılaşmanın olmadığı tespit edilmiştir ($p>0,05$).

SDKT ölçeği genelinde anlamlı bir farklılaşma olduğu için bu ölçeğin kapsadığı 40 sıfat çifti birlikte düşünüldüğünde hafızlık eğitimi alınan birey üzerinde önemli bir etki uyandırdığı görülmektedir. Söz konusu farklılaşmanın hafız bireyler lehine olduğu (hafız $X=204,2>$ hafız değil $X=196,4$) verisi göz önünde bulundurulduğunda hafızlık eğitiminin bireyin kişilik özellikleri üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.

Anlamlı farklılaşmanın olduğu Yumuşakbaşlılık alt boyutu, "kindar-affedici", "başkalarına kayıtsız-yardımsever", "rekabetçi-işbirliği yapan", "kibirli-alçakgönüllü", "asi-uysal", "acımasız-merhametli", "bencil-fedakâr", "hoşgörülü, hoşgörüsüz" ve "inatçı-uzlaşmacı" sıfat çiftlerinden oluşmaktadır. Bu alt boyuttaki ortalamalara bakıldığında hafız bireylerin ortalamalarının (hafız $X=53,5>$ hafız değil $X= 51,4$) hafız olmayan bireylerin ortalamalarından yüksek olduğu görülmektedir. Dolayısıyla hafız bireylerin bu sıfat çiftlerinden yumuşakbaşlılığa işaret eden affedicilik, yardımseverlik, işbirliği yapma, alçakgönüllülük, uysallık, merhametlilik, fedakârlık, hoşgörülülük ve uzlaşmacı olmaya meyilli oldukları söylenebilir.

Anlamlı farklılaşmanın olduğu SDKT ölçeği geneli ve yumuşakbaşlılık alt boyutunun yanı sıra diğer alt boyutlarda da hafız bireylerin ortalamalarının hafız olmayan bireylerden daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu kapsamda hafızlık eğitiminin bireyin kişilik özelliklerini dikkate değer ölçüde ve olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılabilir.

2.1.1. Kursun Yatılı Olmasının Kişilik Üzerindeki Etkisi

Bireyin kişilik gelişiminde hafızlık eğitimi alınan kursun yatılı olmasının anlamlı bir farklılaşmaya sebep olma durumu "bağımsız grup t testi" ile sınanmıştır. Söz konusu analiz hafız olmayan bireyler, hafız bireyler ve toplu veri setlerinde ayrı ayrı yapılarak elde edilen veriler Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: Kursun Yatılı Olma Durumuna Göre Kişilik Özellikleri

SDKT T Testi	Hafızlık Durumu	N	X	S	sd	t	p
Ölçek Geneli	Yatılı	81	203,88	18,12	92	0,07	0,94
	Yatılı Değil	13	203,50	19,57			
Duygusal dengesizlik (Nevrotizm)	Yatılı	81	23,08	5,88	92	0,98	0,33
	Yatılı Değil	13	21,39	5,27			
Dışadönüklük	Yatılı	81	46,09	8,39	92	0,05	0,97
	Yatılı Değil	13	46,08	11,56			
Deneyime açıklık	Yatılı	81	42,50	6,63	92	-0,26	0,79
	Yatılı Değil	13	43,00	5,00			
Yumuşakbaşlılık	Yatılı	81	53,55	5,80	92	0,67	0,50

	Yatılı Değil	13	52,34	7,34			
Sorumluluk	Yatılı	81	38,66	5,67	92	-1,24	0,22
	Yatılı Değil	13	40,69	3,86			

P<0,05 ise gruplar arası anlamlı bir farklılaşma vardır.

Tabloda da görüldüğü gibi hafızlık eğitimi alınan kursun yatılı olma durumunun bireyin kişilik özellikleri üzerinde anlamlı bir farklılaşmaya sebep olmadığı görülmektedir (p>0,05). Bununla birlikte yatılı olmayan kursta hafızlık eğitimi alan bireylerin aldıkları ortalama puanların “deneyime açıklık” ve “sorumluluk” alt faktörlerinde daha yüksek olduğu görülmektedir. Ölçek geneli ve diğer alt boyutlarda ise hafızlık eğitimi yatılı bir kursta alan bireylerin daha yüksek bir ortalamaya sahip olduğu gözlenmektedir. Hafızlık eğitiminin çoğunlukla yatılı bir kursta alınması, yatılı-yatılı olmayan gruplarının birbirine yakın frekanslarda oluşmasını zorlaştırmaktadır.

2.1.2. Hafızlık Eğitiminin Tamamlanma Süresinin Kişilik Üzerindeki Etkisi

Bireyin kişilik gelişiminde hafızlık eğitimi tamamlama süresinin etkisini araştırmak üzere hafızlık eğitimi alan bireylerin cevapladığı veri seti üzerinde One-Way ANOVA testi uygulanmıştır. Bu testle anlamlı farklılaşma olduğu tespit edilen gruplar arasındaki farklılıklar da “Tukey HSD” isimli test ile sınanmıştır. Bu veriler Tablo 6’da dikkatlere sunulmuştur.

Tablo 6: Hafızlık Eğitiminin Tamamlama Süresine Göre Kişilik Özellikleri

Sosyo-Ekonomik Düzey	N	X	S	sd	F	p	Grp.Ar. Farklar*	
SDKT Genel	6-12 ay	21	209,44	20,39	3/90	3,27	0,025	a
	13-18 ay	15	207,43	13,99				ab
	19-24 ay	28	206,67	16,26				ab
	24 ay üzeri	30	195,68	18,55				b
Duygusal Dengesizlik	6-12 ay	21	24,19	5,81	3/90	1,04	0,38	a
	13-18 ay	15	24,51	6,66				a
	19-24 ay	28	22,84	5,45				a
	24 ay üzeri	30	21,91	5,14				a
Dışadönüklük	6-12 ay	21	49,30	10,41	3/90	2,01	0,12	a
	13-18 ay	15	44,95	7,05				a
	19-24 ay	28	46,84	8,77				a
	24 ay üzeri	30	43,51	7,85				a
Deneyime Açıklık	6-12 ay	21	43,60	6,86	3/90	0,65	0,58	a
	13-18 ay	15	42,21	5,45				a
	19-24 ay	28	43,17	6,22				a
	24 ay üzeri	30	41,32	6,82				a
Yumuşak Başlılık	6-12 ay	21	52,55	7,27	3/90	0,35	0,79	a
	13-18 ay	15	54,03	7,19				a
	19-24 ay	28	54,09	5,00				a
	24 ay üzeri	30	53,03	5,50				a
Sorumluluk	6-12 ay	21	39,81	3,92	3/90	5,57	0,001	a
	13-18 ay	15	41,73	3,94				a
	19-24 ay	28	39,72	4,84				a
	24 ay üzeri	30	35,91	6,25				b

*Farklı harfler gruplar arası önemli farklılığı göstermektedir. ($p < 0,05$)

Tablo 6’da ölçek geneli ($p = 0,025 < 0,05$) ve sorumluluk ($p = 0,001 < 0,05$) alt boyutunda gruplar arasında anlamlı bir farklılaşmanın olduğu görülmektedir. Söz konusu farklılaşmanın hangi gruplar arasında olduğu Tukey HSD testi ile incelenmiş ve hafızlık eğitimi 24 ay ve üzeri sürede tamamlayan bireylerin SDKT ölçeği genelinde 6-12 ay grubundan, sorumluluk alt boyutunda ise diğer tüm gruplardan farklılaştığı tespit edilmiştir. Hafızlık eğitimi tamamlama süresinin uzun olduğu “24 ay ve üzeri” grubunun -daha düşük ortalama ile- diğer gruplardan farklılaşması, söz konusu eğitim süresinin uzun sürmesinin bireyin kişilik özellikleri üzerinde menfi bir etkiye sebep olduğu yönünde kanaat oluşmasına zemin hazırlayabilir.

2.2. Farklı Değişkenlere Göre Hafızlık Eğitimi-Kişilik Özellikleri İlişkisi

Bu başlık altında yaş, cinsiyet, sosyo-ekonomik düzey ve mezuniyet değişkenleri ile hafızlık eğitimi-kişilik özellikleri ilişkisine dair veriler yer almaktadır.

2.2.1. Yaşa Göre Hafızlık Eğitimi - Kişilik Özellikleri İlişkisi

Bireyin kişilik gelişiminde yaş değişkeninin bir etkisinin olup olmadığı hafız olmayan bireyler, hafız bireyler ve toplu veri setlerinde One-Way ANOVA kullanılarak test edilmiş, gruplar arasındaki farklılıklar da “LSD” isimli test ile sınanmıştır.⁴³ Elde edilen veriler Tablo 7’de dikkatlere sunulmuştur.

Tablo 7: Yaşa Göre Hafızlık Eğitimi – Kişilik Özellikleri İlişkisi

Yaş		N	X	S	sd	F	p	Grp.Ar. Farklar*	
Hafız Olmayan Bireyler Veri Seti	SDKT Genel	20 ve altı	37	196,14	24,01	2/85	0,14	0,87	a
		21-23	38	198,82	20,90				a
		24 ve üstü	13	196,61	24,22				a
	Duygusal Dengesizlik	20 ve altı	37	22,07	6,05	2/85	1,34	0,27	a
		21-23	38	22,74	6,57				a
		24 ve üstü	13	19,50	5,09				a
	Dışadönüklük	20 ve altı	37	45,64	8,88	2/85	0,37	0,69	a
		21-23	38	43,92	9,07				a
		24 ve üstü	13	45,41	9,68				a
	Deneyime Açıklık	20 ve altı	37	40,86	6,38	2/85	0,61	0,55	a
		21-23	38	42,24	6,15				a
		24 ve üstü	13	40,31	8,32				a
	Yumuşak Başlılık	20 ve altı	37	50,68	7,67	2/85	0,60	0,55	a
		21-23	38	52,55	6,65				a
		24 ve üstü	13	51,54	8,92				a
	Sorumluluk	20 ve altı	37	36,89	6,88	2/85	1,00	0,37	a
		21-23	38	37,38	6,24				a
		24 ve üstü	13	39,85	6,45				a

⁴³ Gruplar arası varyansın eşit olduğu durumlarda kullanılan Post-hoc tekniklerinden biri de LSD’dir. Bu testin benimsenmesinde gruplardaki örneklemün eşit olmasını gerektirmemesi etkili olmuştur. Bk. Murat Kayri, “Araştırmalarda Gruplar Arası Farkın Belirlenmesine Yönelik Çoklu Karşılaştırma (Post-Hoc) Teknikleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19/1 (2009), 51-64.

Hafız Bireyler Veri Seti	SDKT Genel	20 ve altı	10	196,90	13,82	2/99	1,42	0,25	a
		21-23	49	206,79	18,76				a
		24 ve üstü	43	203,01	17,99				a
	Duygusal Dengesizlik	20 ve altı	10	23,10	6,70	2/99	0,10	0,99	a
		21-23	49	22,84	6,14				a
		24 ve üstü	43	22,94	5,19				a
	Dışadönüklük	20 ve altı	10	43,92	8,20	2/99	0,88	0,42	a
		21-23	49	47,32	9,13				a
		24 ve üstü	43	45,48	8,47				a
	Deneyime Açıklık	20 ve altı	10	39,18	4,69	2/99	2,22	0,12	a
		21-23	49	43,59	6,39				a
		24 ve üstü	43	42,17	6,36				a
	Yumuşak Başlılık	20 ve altı	10	52,55	9,31	2/99	0,30	0,74	a
		21-23	49	53,97	5,31				a
		24 ve üstü	43	53,30	5,78				a
Sorumluluk	20 ve altı	10	38,16	6,48	2/99	0,14	0,87	a	
	21-23	49	39,08	5,14				a	
	24 ve üstü	43	39,11	5,42				a	
Toplu Veri Seti	SDKT Genel	20 ve altı	47	196,32	22,12	2/186	1,69	0,19	a
		21-23	85	202,95	19,97				a
		24 ve üstü	57	202,05	19,84				a
	Duygusal Dengesizlik	20 ve altı	47	22,29	6,13	2/186	0,22	0,80	a
		21-23	85	22,79	6,37				a
		24 ve üstü	57	22,15	5,30				a
	Dışadönüklük	20 ve altı	47	45,28	8,69	2/186	0,04	0,97	a
		21-23	85	45,68	9,22				a
		24 ve üstü	57	45,68	8,78				a
	Deneyime Açıklık	20 ve altı	47	40,51	6,06	2/186	2,04	0,13	a
		21-23	85	42,87	6,24				a
		24 ve üstü	57	41,95	6,96				a
	Yumuşak Başlılık	20 ve altı	47	51,07	7,97	2/186	1,77	0,17	a
		21-23	85	53,31	5,99				a
		24 ve üstü	57	52,96	6,55				a
Sorumluluk	20 ve altı	47	37,17	6,74	2/186	1,68	0,19	a	
	21-23	85	38,30	5,73				a	
	24 ve üstü	57	39,31	5,58				a	
*Farklı harfler gruplar arası önemli farklılığı göstermektedir. (p<0,05)									

Tabloda görüldüğü gibi üç ayrı veri setinde de yaş değişkeni ile kişilik özellikleri arasında istatistiki açıdan anlamlı bir farklılaşma gözlenmemiştir. Erikson'un psiko-sosyal gelişim kuramı esas alındığında tablodaki verilerde farklılaşmanın olmaması beklenen bir durum olarak nitelendirilebilir. Zira Erikson'un sınıflandırmasına göre 18 yaş sonrasındaki bireyler ilk yetişkinlik dönemindedir. Çalışma grubu yaş aralığının da çoğunlukla 20-24 arasında olması, aslında psiko-sosyal açıdan bireylerin aynı gelişim dönemi içerisinde olduklarını ve bu yönüyle homojen bir nitelik taşıdıklarını göstermektedir.

Gruplar arası farklılaşmanın olmayışı, katılımcıların yaşa göre çoğunluk olarak homojen bir yapıda olan üniversite öğrencilerinden seçilmeleri ve literatürdeki çeşitli araştırma sonuçlarının da bu durumu desteklemesi sebebiyle beklenen bir durumdu. Kişilik özellikleriyle ilgili yapılan bazı çalışmalarda yaş değişkenine göre farklılaşmalar tespit

edilmiştir.⁴⁴ Farklılaşmaların olduğu söz konusu araştırmalar incelendiğinde katılımcıların yaşları arasında geniş bir ranjin söz konusu olduğu tespit edilmiştir (15-64, 17-70, 18-46 gibi). Yaş ve kişilik özelliklerinin farklılaşmadığı çalışmalarda ise katılımcıların yaşa göre homojen bir dağılım gösterdikleri, yaşalar arası ranjin oldukça düşük olduğu (17-26, 13-18 gibi) görülmektedir.⁴⁵ Benzer çalışmalarda gözlenen bu durumun burada da doğrulanmasından hareketle -her ne kadar bu araştırmanın temel problemiyle ilgili olmasa da- yaşa göre yapılan karşılaştırmalarda ranjin mümkün olduğunca geniş tutulması gerektiğini metodolojik açıdan not edebiliriz.

2.2.2. Cinsiyete Göre Hafızlık Eğitimi - Kişilik Özellikleri İlişkisi

Bireyin kişilik gelişiminde cinsiyet değişkeninin anlamlı bir farklılaşmaya sebep olma durumu “bağımsız grup t testi” ile sınanmıştır. Hafız olmayan bireyler, hafız bireyler ve toplu veri setlerinde ayrı ayrı analiz yapılarak elde edilen veriler Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8: Cinsiyete Göre Hafızlık Eğitimi - Kişilik Özellikleri İlişkisi

CİNSİYET		N	X	S	sd	t	p	
Hafız Olmayan Veri Seti	SDKT Genel	Kadın	50	201,46	21,12	86	1,99	0,05
		Erkek	38	191,98	23,43			
	Duygusal Dengesizlik	Kadın	50	22,65	5,78	86	1,17	0,25
		Erkek	38	21,10	6,66			
	Dışadönüklük	Kadın	50	46,50	8,88	86	1,99	0,05
		Erkek	38	42,71	8,85			
	Deneyime Açıklık	Kadın	50	41,91	6,10	86	0,88	0,38
		Erkek	38	40,67	7,15			
	Yumuşak Başlılık	Kadın	50	52,14	7,09	86	0,76	0,45
		Erkek	38	50,92	7,85			
Sorumluluk	Kadın	50	38,26	6,50	86	1,19	0,24	
	Erkek	38	36,59	6,57				
Hafız Bireyler Veri Seti	SDKT Genel	Kadın	53	203,90	16,26	82,51	-0,14	0,89
		Erkek	45	204,43	20,87			
	Duygusal Dengesizlik	Kadın	53	22,67	5,13	96	-0,61	0,55
		Erkek	45	23,38	6,53			
	Dışadönüklük	Kadın	53	45,58	7,83	96	-0,62	0,54
		Erkek	45	46,70	10,06			
	Deneyime Açıklık	Kadın	53	42,68	6,50	96	0,16	0,88
		Erkek	45	42,48	6,41			
	Yumuşak Başlılık	Kadın	53	54,18	5,59	96	1,25	0,22
		Erkek	45	52,68	6,34			
Sorumluluk	Kadın	53	38,79	5,58	96	-0,36	0,72	
	Erkek	45	39,19	5,29				
Toplu Veri Seti	SDKT Genel	Kadın	105	202,89	18,60	159,51	1,36	0,18
		Erkek	84	198,71	22,68			
	Duygusal Dengesizlik	Kadın	105	22,61	5,44	187	0,37	0,72
		Erkek	84	22,29	6,62			

⁴⁴ Mehmedoğlu, *Dindarlarda ve Dindar Olmayanlarda*, 137-138; Turan, *Kişilik Özellikleri ve Dinsel Yönelimler Üzerine Bir Araştırma*, 161; Hacıkeleşoğlu, *Ebeveyn Tutumları*, 186.

⁴⁵ Apaydın, *Kişilik Özelliklerinin Dini Tutum ve Davranışlara Etkisi*, 118-119; Kalgı, *Dindarlık İle Kişilik*, 75.

Dışadönüklük	Kadın	105	46,16	8,31	187	1,00	0,32
	Erkek	84	44,86	9,61841			
Deneyime	Kadın	105	42,33	6,23360	187	0,76	0,45
	Açıklık	Erkek	84	41,61			
Yumuşak	Kadın	105	53,24	6,43665	187	1,37	0,17
	Başlılık	Erkek	84	51,90			
Sorumluluk	Kadın	105	38,54	5,97589	187	0,56	0,57
	Erkek	84	38,05	5,99861			

Tablo incelendiğinde hafız olmayan veri setindeki verilere göre “SDKT ölçeği” geneli ($p=0,05 \leq 0,05$) ve “dışadönüklük” ($p=0,05 \leq 0,05$) alt boyutunda kadınların lehine anlamlı bir farklılaşmanın olduğu görülmektedir. “Dışadönüklük” alt boyutunda “yalnızlığı tercih eden-sosyal (topluluğu seven)”, “silik-atak”, “uyuşuk, eli ağır-canlı”, “durgun-delidolu”, “neşesiz-neşeli”, “arka planda kalan-öne çıkan”, “dikkat çekmeyen-baskın, belirgin”, “etkisiz-etkili”, “donuk-coşkulu” sıfat çiftleri yer almaktadır. Dolayısıyla hafızlık eğitimi almayan kadınların kişilik özellikleri itibarıyla erkeklerden daha sosyal, atak, canlı, delidolu, neşeli, öne çıkan, baskın, etkili ve coşkulu olduğu söylenebilir.

Hafız birey veri setinde ise gerek ortalamalar gerekse de istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılaşmanın olmadığı ($p>0,05$) tespit edilmiştir. Buradan hareketle hafızlık eğitimi almış bireylerin kişilik özelliklerinin cinsiyete göre farklılaşmadığı sonucuna ulaşılabilir. Hafızlık eğitimi almayan bireylerde farklılaşma olmasına rağmen bu eğitimi alan bireylerde bir farklılaşmanın olmaması, hafızlık eğitiminde ülke genelinde aynı öğretim programı, benzer işleyiş ve yöntemlerin benimsenmesiyle açıklanabilir.

Toplam veri setinde anlamlı bir farklılaşma olmamakla birlikte ($p>0,05$) kadınların ortalama puanlarının erkeklerden yüksek olduğu görülmektedir (SDKT genel kadın $X=202,89$ >erkek $X=198,71$). Bu veri setinde hafız bireylerle hafız olmayan bireylerin görüşleri birlikte değerlendirildiği için böyle bir sonucun ortaya çıktığı düşünülmektedir.

Literatürdeki benzer çalışmalar incelendiğinde cinsiyete göre “Tanrı tasavvuru-kişilik özellikleri”⁴⁶, “genel uyum-kişilik özellikleri”⁴⁷ ve “yaşam doyumu-kişilik özellikleri”⁴⁸ arasında anlamlı bir farklılaşmanın olduğu tespit edilmiştir. Öğretmenler üzerinde yapılan bir araştırmada ise kişilik özelliklerinin cinsiyete göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir.⁴⁹

2.3. Sosyo-Ekonomik Düzeye Göre Hafızlık Eğitimi - Kişilik Özellikleri İlişkisi

Kişilik gelişimi ile sosyo-ekonomik düzey arasında anlamlı bir farklılığın oluşma durumu da hafız olmayan bireyler, hafız bireyler ve toplu veri setlerinde ayrı ayrı One-Way ANOVA kullanılarak test edilmiş, gruplar arasındaki farklılıklar da “Tukey HSD” isimli test ile sınanmıştır.⁵⁰ Yapılan bu analiz sonunda elde edilen veriler Tablo 9’da yer almaktadır.

⁴⁶ Hacıkeleşoğlu, *Ebeveyn Tutumları*, 181.

⁴⁷ Kalgı, *Dindarlık İle Kişilik*, 74.

⁴⁸ Bulut - Yıldız, “Üniversite Öğrencilerinin Kişilik Özelliklerinin Yaşam Doyumlarına Etkisi”, 404.

⁴⁹ Demir vd., “Sınıf Öğretmenlerinin Motivasyonları İle Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişki”, 80.

⁵⁰ Bu tekniğin kullanılma sebebi LSD tekniğinin üçten fazla gruplarda kullanılmasının önerilmemesidir. Bk. Kayri, “Çoklu Karşılaştırma (Post-Hoc) Teknikleri”, 53.

Tablo 9: Sosyo-ekonomik Düzeye Göre Hafızlık Eğitimi – Kişilik Özellikleri İlişkisi

Sosyo-Ekonomik Düzey		N	X	S	sd	F	p	Grp.Ar. Farklar*	
Hafız Olmayan Bireyler Veri Seti	SDKT Genel	0- 2500	9	191,73	17,79	4/82	0,48	0,75	a
		2501-3000	26	196,33	26,18				a
		3.001-4.000	23	198,86	23,18				a
		4.001-5.000	19	194,33	20,73				a
		5.001 ve üstü	10	204,06	17,40				a
	Duygusal Dengesizlik	0- 2500	9	18,41	4,53	4/82	1,66	0,17	a
		2501-3000	26	22,85	6,75				a
		3.001-4.000	23	21,72	5,48				a
		4.001-5.000	19	23,42	6,54				a
		5.001 ve üstü	10	19,48	4,58				a
	Dışadönüklük	0- 2500	9	41,44	8,27	4/82	0,53	0,72	a
		2501-3000	26	44,81	10,11				a
		3.001-4.000	23	45,32	9,66				a
		4.001-5.000	19	44,21	8,47				a
		5.001 ve üstü	10	47,25	6,12				a
	Deneyime Açıklık	0- 2500	9	38,11	8,55	4/82	1,90	0,12	a
		2501-3000	26	41,01	6,32				a
		3.001-4.000	23	42,26	6,23				a
		4.001-5.000	19	40,02	6,29				a
		5.001 ve üstü	10	45,44	5,46				a
Yumuşak Başlılık	0- 2500	9	54,44	6,04	4/82	1,15	0,34	a	
	2501-3000	26	50,58	7,98				a	
	3.001-4.000	23	52,61	8,21				a	
	4.001-5.000	19	49,42	6,83				a	
	5.001 ve üstü	10	53,60	5,95				a	
Sorumluluk	0- 2500	9	39,33	4,24	4/82	0,28	0,89	a	
	2501-3000	26	37,08	7,48				a	
	3.001-4.000	23	36,96	7,70				a	
	4.001-5.000	19	37,28	5,19				a	
	5.001 ve üstü	10	38,30	5,83				a	
Hafız Bireyler Veri Seti	SDKT Genel	0- 2500	7	212,71	15,58	4/96	0,90	0,47	a
		2501-3000	19	204,12	10,95				a
		3.001-4.000	23	199,57	19,35				a
		4.001-5.000	36	204,05	19,36				a
		5.001 ve üstü	16	207,72	21,53				a
	Duygusal Dengesizlik	0- 2500	7	19,29	9,52	4/96	1,05	0,39	a
		2501-3000	19	24,41	5,15				a
		3.001-4.000	23	22,48	4,55				a
		4.001-5.000	36	23,08	5,67				a
		5.001 ve üstü	16	22,94	6,35				a
	Dışadönüklük	0- 2500	7	51,71	8,60	4/96	1,15	0,34	a
		2501-3000	19	45,05	7,34				a
		3.001-4.000	23	44,22	8,17				a
		4.001-5.000	36	46,47	10,02				a
		5.001 ve üstü	16	47,47	8,26				a
	Deneyime Açıklık	0- 2500	7	44,43	6,53	4/96	0,99	0,42	a
		2501-3000	19	41,51	5,524				a

	3.001-4.000	23	40,87	6,69				a
	4.001-5.000	36	43,14	5,80				a
	5.001 ve üstü	16	44,06	7,76				a
Yumuşak Başlılık	0- 2500	7	57,57	4,12	4/96	1,01	0,41	a
	2501-3000	19	53,10	4,89				a
	3.001-4.000	23	53,78	6,69				a
	4.001-5.000	36	52,73	6,10				a
	5.001 ve üstü	16	53,81	6,29				a
Sorumluluk	0- 2500	7	39,71	5,96	4/96	0,40	0,81	a
	2501-3000	19	40,05	3,97				a
	3.001-4.000	23	38,22	4,12				a
	4.001-5.000	36	38,63	6,76				a
	5.001 ve üstü	16	39,44	4,95				a
SDKT Genel	0- 2500	17	202,71	20,31	4/184	0,56	0,69	a
	2501-3000	45	199,60	21,31				a
	3.001-4.000	45	199,26	21,35				a
	4.001-5.000	55	200,68	20,20				a
	5.001 ve üstü	27	206,01	19,45				a
Duygusal Dengesizlik	0- 2500	17	19,74	7,74	4/184	1,63	0,17	a
	2501-3000	45	23,49	6,11				a
	3.001-4.000	45	22,16	5,02				a
	4.001-5.000	55	23,19	5,93				a
	5.001 ve üstü	27	21,54	5,82				a
Dışadönüklük	0- 2500	17	46,50	9,67	4/184	0,44	0,78	a
	2501-3000	45	44,91	8,95				a
	3.001-4.000	45	44,79	8,96				a
	4.001-5.000	55	45,67	9,50				a
	5.001 ve üstü	27	47,27	7,27				a
Deneyime Açıklık	0- 2500	17	41,12	7,96	4/184	1,18	0,32	a
	2501-3000	45	41,22	5,93				a
	3.001-4.000	45	41,64	6,48				a
	4.001-5.000	55	42,06	6,11				a
	5.001 ve üstü	27	44,36	6,86				a
Yumuşak Başlılık	0- 2500	17	55,59	5,28	4/184	1,68	0,16	a
	2501-3000	45	51,64	6,89				a
	3.001-4.000	45	53,18	7,51				a
	4.001-5.000	55	51,59	6,49				a
	5.001 ve üstü	27	53,74	5,92				a
Sorumluluk	0- 2500	17	39,76	4,85	4/184	0,59	0,67	a
	2501-3000	45	38,33	6,36				a
	3.001-4.000	45	37,49	6,17				a
	4.001-5.000	55	38,17	6,25				a
	5.001 ve üstü	27	39,11	5,15				a

*Farklı harfler gruplar arası önemli farklılığı göstermektedir. (p<0,05)

Sosyo-ekonomik düzey ile kişilik özelliklerinin karşılaştırıldığı Tablo 9'daki verilerden anlaşıldığı üzere tüm veri setlerinde istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılaşma yoktur. Diğer taraftan üç veri setinde de benzer bir ortalama dağılımının olması, sosyo-ekonomik düzeyin kişilik üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmadığını göstermektedir. Tanrı tasavvuru-kişilik özellikleri karşılaştırılması yapılan bir çalışmada da kişilik

özellikleri ile sosyo-ekonomik düzey arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir.⁵¹ Benzer bir veriye Apaydın'ın dışadönüklük-içedönüklük kişilik özellikleri ile ilgili yaptığı analizinde de ulaşılmıştır.⁵²

2.4. Mezuniyet Değişkenine Göre Hafızlık Eğitimi - Kişilik Özellikleri İlişkisi

Araştırmada etkisi incelenen değişkenlerden biri de en son mezun olunan lise okul türüdür. Mezun olunan okul türü ile kişilik gelişimi arasında anlamlı bir farklılığın oluşma durumu üç ayrı veri setinde One-Way ANOVA kullanılarak test edilmiş, gruplar arasındaki farklılıklar da "LSD" isimli test ile sınanmış, sonuçlardan hareketle Tablo 10 oluşturulmuştur.

Tablodaki veriler incelendiğinde hafız olmayan bireyler veri setinde duygusal dengesizlik alt boyutunda "İHL" ile "diğer lise" grubu arasında anlamlı bir farklılaşmanın olduğu görülmektedir ($p=0,05 \leq 0,05$). Ortalamalara bakıldığında İHL mezunu öğrencilerin ortalamalarının ($X=22,87$) diğer lise öğrencilerinden ($X=18,86$) yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Duygusal dengesizlik alt boyutunda "sakin-sinirli", "sabırlı-sabırsız", "rahat-tedirgin", "tutarlı-tutarsız", "iyimser-karamsar", "huzurlu-huzursuz", "kaygısız-kaygılı" sıfat çiftleri yer almaktadır. Bu durumda İHL mezunu bireylerin diğer lise mezunlarına göre daha az duygusal dengesizliğe işaret eden sakın, sabırlı, rahat, tutarlı, iyimser, huzurlu, kaygısız özelliklere yakın oldukları söylenebilir. 2017 yılında yapılan farklı bir araştırmada da duygusal dengesizlik boyutunda Anadolu İHL öğrencilerinin ortalama puanlarının Anadolu Lisesi öğrencileri ortalama puanlarından daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.⁵³

Tablo 10: Mezuniyet Değişkenine Göre Hafızlık Eğitimi - Kişilik Özellikleri İlişkisi

	Yaş	N	X	S	sd	F	p	Grp.Ar. Farklar*	
Hafız Olmayan Bireyler Veri Seti	SDKT Genel	İHL	64	195,88	24,83	2/85	0,54	0,59	a
		Diğer Lise	18	200,66	13,47				a
		Açık öğretim	6	203,33	17,96				a
	Duygusal Dengesizlik	İHL	64	22,87	6,41	2/85	3,09	0,05	a
		Diğer Lise	18	18,86	5,35				b
		Açık öğretim	6	21,83	2,32				ab
	Dışadönüklük	İHL	64	44,35	9,43	2/85	0,76	0,48	a
		Diğer Lise	18	45,32	8,10				a
		Açık öğretim	6	49,00	6,72				a
	Deneyime Açıklık	İHL	64	40,65	6,92	2/85	1,61	0,21	a
		Diğer Lise	18	42,84	4,33				a
		Açık öğretim	6	44,67	7,47				a
	Yumuşak Başlılık	İHL	64	51,18	8,03	2/85	1,16	0,32	a
		Diğer Lise	18	53,83	5,72				a
		Açık öğretim	6	49,50	2,43				a
	Sorumluluk	İHL	64	36,83	6,75	2/85	1,51	0,23	a

⁵¹ Hacıkeleşoğlu, *Ebeveyn Tutumları*, 199.

⁵² Apaydın, *Kişilik Özelliklerinin Dini Tutum ve Davranışlara Etkisi*, 156.

⁵³ Algur, "Kişilik Özelliklerinin Karşılaştırılması", 439-441.

Hafız Bireyler Veri Seti	SDKT Genel	Diğer Lise	18	39,80	4,32	2/97	0,16	0,85	a	
		Açık öğretim	6	38,33	9,07				a	
		İHL	59	204,39	19,32				a	
	Duygusal Dengesizlik	Diğer Lise	4	207,41	15,14	2/97	0,92	0,40	a	
		Açık öğretim	37	202,83	16,54				a	
		İHL	123	23,16	6,26				a	
	Dışadönüklük	Diğer Lise	23	26,00	6,48	2/97	0,36	0,70	a	
		Açık öğretim	43	22,17	4,95				a	
		İHL	123	46,16	10,08				a	
	Deneyime Açıklık	Diğer Lise	23	49,55	3,41	2/97	0,04	0,97	a	
		Açık öğretim	43	45,61	6,76				a	
		İHL	123	42,42	6,37				a	
	Yumuşak Başlılık	Diğer Lise	23	43,25	5,25	2/97	0,97	0,38	a	
		Açık öğretim	43	42,38	6,37				a	
		İHL	123	53,36	5,89				a	
	Sorumluluk	Diğer Lise	23	49,86	4,16	2/97	0,23	0,79	a	
		Açık öğretim	43	54,15	6,27				a	
		İHL	123	39,29	5,92				a	
	Toplu Veri Seti	SDKT Genel	Diğer Lise	23	38,75	3,78	2/186	0,47	0,63	a
			Açık öğretim	43	38,52	4,70				a
			İHL	123	199,97	22,68				a
		Duygusal Dengesizlik	Diğer Lise	23	203,27	14,84	2/186	2,14	0,12	a
			Açık öğretim	43	202,87	16,52				a
			İHL	123	23,01	6,32				a
Dışadönüklük		Diğer Lise	23	20,28	5,98	2/186	0,33	0,72	a	
		Açık öğretim	43	22,11	4,66				a	
		İHL	123	45,21	9,76				a	
Deneyime Açıklık		Diğer Lise	23	46,62	7,82	2/186	1,15	0,32	a	
		Açık öğretim	43	46,09	6,78				a	
		İHL	123	41,51	6,69				a	
Yumuşak Başlılık		Diğer Lise	23	43,41	4,87	2/186	0,68	0,51	a	
		Açık öğretim	43	42,69	6,49				a	
		İHL	123	52,23	7,14				a	
Sorumluluk		Diğer Lise	23	53,29	5,52	2/186	0,77	0,46	a	
		Açık öğretim	43	53,50	6,09				a	
		İHL	123	38,01	6,46				a	
*Farklı harfler gruplar arası önemli farklılığı göstermektedir. (p<0,05)										

Hafız bireyler veri seti ile toplu veri setinde ise en son mezun olunan lise okul türüne göre anlamlı bir farklılaşmanın olmadığı görülmektedir ($p>0,05$). Bununla birlikte hafız olmayan veri setinde anlamlı farklılaşmanın olduğu duygusal dengesizlik alt boyutu bu iki veri seti kapsamında incelendiğinde hafız bireyler veri setinde İHL mezunlarının ($X=23,16$) diğer lise mezunlarından ($X=26,00$) daha düşük bir ortalamaya sahip olduğu, toplu veri setinde ise İHL mezunu öğrencilerin ortalamalarının ($X=23,01$) diğer lise öğrencilerinden ($X=20,28$) yüksek olduğu gözlenmektedir. Ortalamalarda oluşan bu farklılık, anlamlı farklılaşmanın olduğu veri setindeki kadar güçlü olmasa da, lise mezuniyeti-kişilik

özellikleri arasındaki ilişkinin hafızlık eğitimi alma durumuna göre farklılaştığı kanaatini desteklemektedir.

Sonuç

Kur'an'ın baştan sona ezberlenmesi suretiyle yerine getirilen hafızlık eğitimi uygulamaları son yıllarda çeşitlendirilmiştir. Farklı yaş gruplarındaki öğrenciler istedikleri zaman diliminde bu eğitimi alabilmektedirler. Dolayısıyla günümüzdeki hafızlık eğitimi uygulamalarında daha heterojen bir yapı söz konusu iken, araştırmanın örneklemini oluşturan hafız bireylerin tamamına yakını eğitimlerini benzer bir süreçten geçerek DİB'e bağlı yatılı Kur'an kurslarında tamamladıkları için daha homojen bir yapıdan söz edilebilir. Bu kapsamda hafızlık eğitimine dair yapılan analizlerde sonuca etki edecek karıştırıcı değişkenlerin az olacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın temel problemiyle doğrudan ilgili olan hafız bireylerle hafız olmayan bireylerin kişilik özellikleri karşılaştırma sonuçları incelendiğinde SDKT ölçek geneli ve yumuşak başlılık alt boyutlarında hafız bireyler lehine anlamlı bir farklılaşmanın olduğu tespit edilmiştir. Hafızlık eğitiminin zor ve sabır isteyen bir eğitim türü olması, öğrencilerin çoğunlukla yatılı Kur'an kurslarında kalmaları, başta aileleri olmak üzere sosyal çevrelerinden uzak kalmaları söz konusu eğitimin birey üzerindeki menfi etkileri olarak tanımlanmaktadır. Bu zorlukların üstesinden gelinmesi, bireyin psiko-sosyal durumu ve motivasyon düzeyini artırdığı gibi, çalışmada tespit edildiği üzere bireyin kişilik özellikleri üzerinde olgunlaşmaya ve istenen yönde gelişmesine imkan sağlamaktadır.

Araştırmada ulaşılan diğer bir sonuç, hafızlık eğitimi alınan kursun yatılı olma durumunun bireyin kişilik özellikleri üzerinde anlamlı bir farklılaşmaya sebep olmadığı yönündedir. Bununla birlikte hafızlık eğitimi 24 aydan uzun sürede tamamlayan bireylerin daha az sürede tamamlayanlardan kişilik özellikleri açısından olumsuz yönde farklılaştıkları ulaşılan dikkat çekici sonuçlardan biridir. Hafızlık eğitimi belirli bir sürede tamamlanması gereken bir süreç olarak görülmektedir ve bu süre DİB'in hafızlık eğitim programına göre 24 aydır.⁵⁴ Bu sürenin uzamasının bireyde başarısızlık ve sonraki eğitim/istihdam süreci için geç kalmışlık hissini güçlendirdiği söylenebilir. Böylesi bir durum ise bireyde stres ve kaygı düzeyini artırabilir.

Araştırmada kapsamında yaşa göre gruplar arasında anlamlı bir farklılaşmanın olmadığı tespit edilmiştir. Bunun neden kaynaklandığı literatürdeki çeşitli araştırmalarla karşılaştırılarak incelendiğinde, yaş grupları arasındaki aralığın heterojen bir yapı oluşturacak kadar geniş olmadığı kanaatine varılmıştır.⁵⁵ Bu çalışmada yaşa göre ranjin geniş olmamasının iki sebebinden söz edilebilir. Bunlardan ilki kullanılan veri toplama aracının üniversite öğrencileri üzerinde geliştirilmiş olmasıdır. İkincisi örnekleme ulaşma konusunda yaşanan zorluklardır. Bu iki sebepten ötürü hedef kitle yükseköğretim alma şartına bağlı kılınarak belirlendiği için yaşa göre homojen bir çalışma grubu oluşmuştur.

⁵⁴ DİB, *Hafızlık Eğitim Programı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2010), 9-10.

⁵⁵ Apaydın, *Kişilik Özelliklerinin Dini Tutum ve Davranışlara Etkisi*, 118-119; Kalgı, *Dindarlık İle Kişilik*, 75.

Cinsiyet değişkenine göre yapılan analizlerde hafızlık eğitimi almayanlardan müteşekkil veri setinde oluşan anlamlı farklılaşmaların hafız bireyler veri setinde olmadığı görülmüştür. Literatürde de cinsiyete göre farklılaşmanın olduğu⁵⁶ ve olmadığı⁵⁷ çalışmalara rastlanmıştır. Burada cinsiyete göre farklılaşma olmaması olgusu hafızlık eğitimi özelinde benimsenen yöntem ve takip edilen öğretim programı ile ilişkilendirilmiştir. Dolayısıyla hafızlık eğitimi özelinde cinsiyete bağlı sosyolojik kimliklerin en az yaşandığı bir ortamda benzer bir süreçten geçmenin bireyler üzerinde benzerlikleri artırıcı bir etki oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sosyo-ekonomik düzeyin kişilik özellikleri üzerinde anlamlı bir farklılaşmaya sebep olmadığı araştırmada ulaşılan sonuçlardan biridir. Mezun olunan okul türü ve kişilik özellikleri karşılaştırmasında ise ilginç bir veriye ulaşılmıştır. Okul türü-kişilik özellikleri arasında duygusal dengesizlik alt boyutunda hafız olmayan veri setinde anlamlı bir farklılaşma tespit edilmiştir. Toplu veri setinde de duygusal dengesizlik alt boyutunda anlamlı farklılaşma olmasa da İHL ortalama değerinin diğer liselerden yüksek olduğu görülmüştür. Hafızlık eğitimi alan bireylerin cevaplarıyla oluşan veri setinde ise İHL mezunlarının ortalaması diğer lise grubundan daha düşüktür. Bu veriden hareketle hafızlık eğitiminin duygusal dengesizlik durumundan uzaklaşmada olumlu etkiye sahip olabileceği değerlendirilmektedir.

Kişilik özelliklerinin oluşmasında doğuştan getirilen kalıtsal özelliklerin yanı sıra çevresel unsurlar da etkilidir. Farklı unsurların tesiri altında dinamik bir yapıda gelişimini devam ettiren bireyin hafızlık eğitim süreci de çok yönlü ele alınarak değerlendirilmelidir. Bireyin hafızlık eğitimine karar vermesinde, hafızlık eğitimine çalıştığı dönemde ve bu eğitimi tamamladıktan sonraki aşamada, aile, arkadaş başta olmak üzere sosyal çevreyle olan iletişimde bu çok yönlü yapı tesirini devam ettirmektedir. Dolayısıyla hafızlık eğitimi sadece Kur'an'ın baştan sona ezberlendiği bir süreç olarak görülmemeli, eğitim programından kurs ortamına, iletişimden, bu eğitimde geçirilen zamana kadar tüm boyutlarıyla bireye anlam katan, kişiliğini olgunlaştıran bir unsur olarak görülmelidir.

Etik Kurul İzni: Bu çalışma için etik kurul izni, Giresun Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal Bilimler Fen ve Mühendislik Bilimleri Araştırmaları Etik Kurulu'nun 08.04.2021 tarih ve E-50288587-050.01.04-17121 sayılı kararı ile alınmıştır.

Bilgilendirilmiş Gönüllü Onam Formu: Araştırmada katılımcılara araştırmanın amaç ve kapsamının yanı sıra "Bu çalışmaya tamamen gönüllü olarak katılıyorum ve istediğim zaman cevaplandırmayı sonlandırabileceğimi biliyorum. Verdiğim bilgilerin bilimsel amaçlı yayımlarda kullanılmasını kabul ediyorum." ibaresini içeren bilgilendirilmiş gönüllü olur/onam formu sunulmuş, onay vermeleri halinde uygulamaya devam edilmiştir.

⁵⁶ Hacıkeleşoğlu, *Ebeveyn Tutumları*, 181; Kalgı, *Dindarlık İle Kişilik*, 74; Bulut - Yıldız, "Üniversite Öğrencilerinin Kişilik Özelliklerinin Yaşam Doyumlarına Etkisi", 404.

⁵⁷ Demir vd., "Sınıf Öğretmenlerinin Motivasyonları İle Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişki", 80.

Kaynakça

- Akdemir, Mustafa Atilla. "Kur'an Ezberinde Kalite İhtiyacı ve Donanımlı Hafızlık". *Usûl İslam Araştırmaları Dergisi* 13 (2010), 21-40.
- Algur, Hüseyin. "Anadolu İmam Hatip Lisesi Öğrencileri İle Anadolu Lisesi Öğrencilerinin Kişilik Özellikleri Kapsamında Karşılaştırılması (Giresun Örneği)". *Geleceğin İnşasında İmam Hatip Okulları*. 2/431-445. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Algur, Hüseyin. *Hafızlık Eğitimi Alan Bireylerin Motivasyon ve Psiko-Sosyal Durumları*. İstanbul: Dem Yayınları, 2019.
- Alpar, Reha. *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler*. Ankara: Detay Yayınları, 2013.
- Apaydın, Halil. *Kişilik Özelliklerinin Dini Tutum ve Davranışlara Etkisi*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.
- Arslantürk, Zeki - Arslantürk, Hamit E. *Uygulamalı Sosyal Araştırma Kavramlar, Teknikler, Metotlar, Bilgisayar Uygulaması SPSS*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 3. Basım, 2013.
- Atmaca, Taner. "Öğretmenlerin Kişilik Tipleri İle Mesleğe Yabancılaşma Arasındaki İlişki". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 20/1 (06 Mart 2020), 491-506. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2020.20.52925-613930>
- Aydın, Muhammed Şevki. "Hafızlık Eğitimi Yeniden Düşünmek". *Hafızlık Eğitimi Üzerine Araştırmalar*. ed. Cemil Osmanoğlu - Ömer Özbek. 17-39. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019.
- Aynur, Hatice Şahin. *Kur'an Hıfzı Geleneği ve Günümüzdeki Uygulama Biçimleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2015.
- Bacanlı, Hasan vd. "Beş Faktör Kuramına Dayalı Bir Kişilik Ölçeğinin Geliştirilmesi: Sıfatlara Dayalı Kişilik Testi (SDKT)". *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi* 7/2 (2009), 261-279. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tebd/275060>
- Balkış Baymur, Feriha. *Genel Psikoloji*. İstanbul: İnkılap, 22. Basım, 2014.
- Bayraktar, Faruk. "Hafızlık Eğitiminin Geleneksel Yöntemleri ve Kuran Kursları". *X. Kuran Sempozyumu Kur'an ve Eğitim*. 117-138. Ankara: Fecr Yayınları, 2008.
- Blumentritt, Tracie L. *Encyclopedia of Educational Psychology*. ed. Neil J. Salkind. 2 Cilt. London: SAGE Publications, 2008.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed İbn İsmail. *el-Camiu's-Sahih*. Beyrut: Daru'l Erkâm, 1995.
- Bulut, Meryem Berrin - Yıldız, Murat. "Üniversite Öğrencilerinin Kişilik Özelliklerinin Yaşam Doyumlarına Etkisi". *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 24/2 (24 Ağustos 2020), 397-412. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tsadergisi/573229>
- Büyüköztürk, Şener vd. *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi, 22. Basım, 2016.
- Büyüköztürk, Şener. *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: Pegem Akademi, 9., 2008.
- Cebeci, Suat. "Kur'an Öğretim Geleneği Olarak Hafızlık Eğitimi". *Diyanet İlmi Dergi* 46/4 (2010), 7-22.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usulü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015.
- Çelebi, Ahmed. *İslam'da Eğitim-Öğretim*. İstanbul: Damla Yayınevi, 1998.
- Çimen, Abdullah Emin. "Hafızlık Müessesesi, Ülkemizdeki Hafızlık Çalışmaları İle İlgili Bazı Değerlendirmeler ve Hafızlığın Sağlamlaştırılmasında Bir Metot Denemesi". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 18 (2007), 91-166.
- Dağ, Mehmet - Öymen, Hıfzırrahman R. *İslam Eğitim Tarihi*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1974.
- Demir, Cennet Göloğlu vd. "Sınıf Öğretmenlerinin Motivasyonları İle Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişki". *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14/37 (01 Mart 2017), 0-0. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mkusbed/555481>
- Demir, Kevser. "Hafızlık Eğitimi Almış Bireylerin Benlik Saygısı Üzerine Nitel Bir Çalışma". *İZÜ Eğitim Dergisi* 1/2 (31 Aralık 2019), 285-319. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/izujed/652951>
- DİB. *Hafızlık Eğitim Programı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2010.

- Erol, Osman vd. "Sosyal Medya Kullanımının Kişiliğe Göre Değişimi: Öğretmen Adayları Örnekleme". *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* 22/1 (30 Nisan 2021), 571-598. <https://doi.org/10.29299/kefad.766015>
- Fırat, Yavuz. "Kur'an Eğitimi ve Hafızlık Eğitimi Üzerine Bazı Düşünceler". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23 (2007), 549-568.
- Gözütok, Şakir. *İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2002.
- Gün, Ayşegül vd. "Bir İlmi Geleneğin Merkezi: Büyük Ağa Kur'an Kursu -Hafızlık Eğitimi, Niteliği, Sorunları ve Beklentileri". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/34 (2018). <https://doi.org/doi.org/10.14395/hititilahiyat.504996>
- Güneş, Adem. "Hafızlık Eğitiminin Öğrencilerin Sosyal ve Özgüven Gelişimlerine Etkisi -Örgün Eğitimle Birlikte Hafızlık Yapan İHO Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma-". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 53 (30 Haziran 2020), 263-286. <https://doi.org/10.29288/ilted.699576>
- Gürel, Ramazan - Kaya, Umut. "İlahiyat Fakültelerinde Hafızlık Çalışmaları: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği". *Hafızlık Eğitimi Üzerine Araştırmalar*. ed. Cemil Osmanoğlu - Ömer Özbek. 247-295. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019.
- Hacıkeleşoğlu, Hızır. *Ebeveyn Tutumları ve Kişilik Özelliklerinin Tanrı Tasavvuru İle İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Hökelekli, Hayati vd. *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*. Ankara: Ankara Okulu, 2002.
- Kalaycı, Şerif. *Spss Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara: Asil Yayın, 2014.
- Kalgı, Mehmet Emin. *Ortaöğretim Öğrencilerinde Dindarlık İle Kişilik Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma (Şanlıurfa Örneği)*. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Kayri, Murat. "Araştırmalarda Gruplar Arası Farkın Belirlenmesine Yönelik Çoklu Karşılaştırma (Post-Hoc) Teknikleri". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19/1 (2009), 51-64.
- Koç, Ahmet. "Kur'an Kurslarında Eğitim ve Verimlilik". *Etkili Din Öğretimi*. 499-514. İstanbul: TİDEF, 3. Basım, 2010.
- MEB. "Hafız Yetiştiren İHO ve Hafızlık Pekiştiren AİHL Okul Listesi", 2021. Erişim 02 Ağustos 2021. <http://hafiz.meb.gov.tr/okul-listesi/>
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi. *Dindarlarda ve Dindar Olmayanlarda Kişilik Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma (İstanbul Örneği)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.
- Osmanoğlu, Cemil - Aslan, Ferda. "Hafızlık Öğrencilerinin Çalışma Alışkanlıkları Üzerine Bir Araştırma". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 47/2 (2019), 175-232.
- Osmanoğlu, Cemil - Uğur, Elif. "Paydaşlarına Göre Örgün Eğitimle Birlikte Hafızlık Uygulamasının Değerlendirilmesi". *Bilimname* 41 (2020), 903-956. <https://doi.org/doi.org/10.28949/bilimname.700283>
- Öcal, Mustafa. *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2015.
- Saucier, Gerard. "Measures of the Personality Factors Found Recurrently in Human Lexicons". *The SAGE Handbook of Personality Theory and Assessment*. ed. Boyle Gregory J. vd. 2/29-54. London: SAGE Publications, 2008.
- Tabachnick, Barbara G. - Fidell, Linda S. *Using Multivariate Statistics*. New York: Pearson Education, 6. Basım, 2013.
- Tunçer, Mustafa. *Bir Marka Değeri Olarak Oflu Hoca Kimliği ve Yetiştirdiği Ortam*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.
- Tunçer, Mustafa. "Nitelikli Hafızlık Eğitiminde Ezberin Mana ile Bütünleştirilmesinin Önemi". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 20/2 (2020), 619-639.

- Tunçer, Mustafa. "Ofllu Hocaların Yetiştikleri Medreseler, Talebe ve Medrese Sayılarına İlişkin Bazı Rivayetlerin Analizi". *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi* 9/ (2017), 25-46.
- Turan, Yahya. *Kişilik Özellikleri ve Dinsel Yönelimler Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Ulu, Mustafa. "Mistik Tecrübe ve Kişilik İlişkisi Üzerine: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğrencileri Örnekleme". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/1 (15 Haziran 2018), 33-61. <https://doi.org/10.18505/cuid.394028>
- Woolfolk, Anita. *Educational Psychology*. Harlow: Pearson Education Limited, 13. Basım, 2016.